

Hanuš Nykl (ed.)

**Vybrané kapitoly
z ruského myšlení
20. století**

N. O. Losskij,
I. A. Iljin, S. I. Gessen,
L. N. Gumiljov

Vybrané kapitoly z ruského myšlení 20. století

N. O. Losskij, I. A. Iljin, S. I. Gessen, L. N. Gumiljov

Hanuš Nykl (ed.)

Recenzovali: doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.

Mgr. Zbyněk Vydra, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz

Redakce Františka Jirousová

Ilustrace Evelína Ottomanská

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2018

© Matouš Haicl, Hanuš Nykl, Dana Slobodová,

Jiří Šmejkal, Ladislav Zemánek, 2018

Illustrations © Evelína Ottomanská, 2018

ISBN 978-80-246-3898-0

ISBN 978-80-246-3929-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Cesty ruského myšlení 20. století (Hanuš Nykl)	7
Filosofické dílo Nikolaje Losského (Matouš Haicl)	21
Život a dílo	21
Losského gnozeologie	24
Losského metafyzika	35
Losského etika	40
Učení o hodnotách	40
Losského koncepce etiky	42
Aplikace Losského koncepce ve vybraných otázkách	52
Mystická intuice	52
Učení o převtělování	55
O kritériu pravdy	58
Shrnutí	61
Politická filosofie Ivana Iljina (Ladislav Zemánek)	67
Život a dílo	67
Nástin Iljinovy filosofie	72
Filosofie duchovní zkušenosti	72
Náboženská zkušenost a křesťanská kultura	74
Lze proti zlu bojovat silou?	76
Sociální a politická filosofie	77
Právní vědomí a stát	77
Formální versus tvůrčí demokracie	79
Moderní totalitarismus	82
Monarchie, nebo republika?	84
Rusko jako filosofický problém	87
Levicový a „pravicový“ bolševismus	87

Ruská idea	90
Patriotismus a nacionalismus	92
Nové Rusko	93
Iljin a slavjanofilské paradigma	95
Shrnutí	98
Filosofie pedagogiky Sergeje Gessena (Dana Slobodová)	101
Život a dílo	101
Gessenovy články pro časopis <i>Russkaja škola za rubežom</i>	106
Předškolní vzdělávání, systémy Fröbela a Montessori	107
Škola v Československu	109
Sovětské školství	111
Osobnosti pedagogiky	113
Pracovní škola a daltonský plán	114
Další práce vydané v Československu	115
Filosofické základy pedagogiky	124
Další Gessenovy studie	134
Shrnutí	140
Filosofie dějin Lva Gumiljova (Jiří Šmejkal)	145
Život a dílo	146
Zdroje Gumiljovovy filosofie	150
Etnikum v Gumiljovově teoretické koncepci	154
Pojem etnikum	154
Formy etnických kontaktů	154
Etnikum a krajina	156
Etnická hierarchie	157
Komplementarita	159
Teorie etnogeneze a pasionarity	160
Faktor X	160
Pasionarita	162
Role pasionátů v procesu etnogeneze	164
Životní cyklus etnik	167
Shrnutí	172
Závěr	174
Literatura	178
Резюме	188
Summary	190
Jmenný rejstřík	192

Cesty ruského myšlení 20. století¹

Hanuš Nykl

Ruské myšlení a ruská filosofie v českém prostředí vyvolávají a budou vyvolávat zájem.² O tom svědčí nejen řada překladů z této oblasti, ale i studií a knih, které se u nás objevují. Přesto zůstává v domácí reflexi ruského myšlení 20. století řada bílých míst. Některé motivy jsou oblíbené, jiné jsou u nás naopak zcela neznámé. Panuje i určitá nejistota, kam vlastně ruské myšlení zařadit: do filosofie, literatury, teologie, kultury, historie či ještě jinam? Odpověď není jednoznačná a závisí na tom, který směr či kterou osobnost ruského myšlení máme na mysli. Proto jsme se v této publikaci rozhodli vydat právě cestou analýzy díla několika osobností. Nejprve se však zamysleme nad cestami, kterými ruské myšlení v neklidném minulém století kráčelo. Zastavit se musíme u okolností našemu tématu bezprostředně předcházejících.

Ruská filosofie 20. století má poněkud odlišný ráz než myšlení století devatenáctého, i když je spojuje řada společných rysů. Pro ruské 19. století jsou příznačné univerzální tvůrčí osobnosti, pro něž je filosofování (spíše než filosofie *sensu stricto*) jednou z životních náplní vedle spisovatelské činnosti, vědy či veřejné služby. Tuto povahu má působení velké části známých osobností ruského myšlení této epochy, včetně osobností zakladatelských. Do této skupiny můžeme zařadit také klíčové osobnosti slavjanofilství i západnictví jako je A. S. Chomjakov, J. F. Samarin, A. I. Gercen či T. N. Granovskij.³ Do ruské filosofie bývají zařazováni

- 1 Publikace vznikla jako výstup projektu „Progres Q 13. Místa střetávání: strategické regiony mezi Evropou, severní Afrikou a Asíí“ řešeného na FFUK.
- 2 Zatímco v ruské tradici jsou pojmy ruské myšlení a ruská filosofie většinou chápány jako synonyma, v západním pojetí může být užívání pojmu filosofie pro řadu ruských autorů vnímáno jako nevhodné. Pro účely této publikace však nebudeme rozdíly mezi těmito myšlenkovými přístupy tematizovat a budeme je chápat jako synonymní.
- 3 Není-li uvedeno jinak, jsou personálie ruských filosofů převzaty z těchto publikací: *Философия России XIX–XX столетий. Биографии, идеи, труды*, Москва 1995; *Русская философия. Мальги*

také známí spisovatelé jako L. N. Tolstoj, F. M. Dostojevskij, ale také například N. V. Gogol, I. S. Turgeněv, F. I. Ťutčev či V. F. Odojevskij, bez nichž si ruskou kulturu 19. století neumíme představit. Z této situace pak vzniká dojem, že ruské myšlení v této době vlastně ani profesionální filosofy nemělo, a proto mělo sice intenzivní, avšak diletantský ráz.

Tento dojem však není správný. Filosofie v západním slova smyslu se v Rusku postupně etabloje v průběhu 18. století, a to především díky petrohradské akademii věd (1724), Moskevské univerzitě (1755), duchovním akademiím a některým dalším školám vyššího typu. Má však uzavřený, „profesionální“ ráz, často je vyučována cizinci (ponejvíce Němci) a její výsledky se k širšímu publiku dostávají jen zřídka.⁴ Neznamená to však, že by zbylá vzdělaná společnost zůstávala stranou myšlenkového kvasu. Její zájem o nové myšlenkové proudy se sytí především produkcí francouzských osvícenců a evropských mystiků. Vzniká tak dvoukolejnost recepce filosofie v Rusku: na jedné straně působí profesionální filosofové a na straně druhé vzdělaná společnost vstřebávající módní myšlenkové trendy. Právě z té druhé skupiny vzdělaných zájemců, většinou filosofických diletantů, se etablovalo ruské nezávislé myšlení na přelomu třicátých a čtyřicátých let 19. století a na něj budou navazovat další známé osobnosti. Jakousi „rozbuškou“ tohoto procesu se stal německý filosofický romantismus, o nějž projevovaly zájem obě skupiny ruských myslitelů.

Neprofesionálnímu proudu ruského myšlení se také někdy říká „inteligentská filosofie“, protože jejími tvůrci byli příslušníci ruské inteligence, často zapálení pro módní sociální ideje. Právě tento proud se stal známým a začal být vnímán jako hlavní směr ruské filosofie. V jeho rámci sice působily osobnosti s filosofickým vzděláním (M. A. Bakunin, I. A. Gercen, I. S. Turgeněv), ale filosofie *sensu stricto* se nestala jejich životním posláním.

V průběhu 19. století však sílil i proud bližší západní představě o filosofii, o čemž svědčí taková jména jako P. D. Jurkevič, A. A. Kozlov nebo L. M. Lopatin. S rostoucím významem ruské vědy se etabloval ruský pozitivismus jdoucí zcela v intencích dobového evropského myšlení. Díky tomuto procesu se postupně překonávala i dichotomie obou směrů ruského myšlení; jednou z osobností, v níž se prolnuly tradice profesionální a „inteligentské“ filosofie, byl V. S. Solovjov.

энциклопедический словарь, Москва 1995; *История русской философии. Учебник для вузов*, Москва 2001.

4 Tato část dějin ruské filosofie je zpracována in: В. Ф. Пустарнаков, *Университетская философия в России. Идеи. Персоналии. Основные центры*, Санкт-Петербург 2003, s. 53–98.

Situace v ruské filosofii na konci 19. století se tedy zásadně odlišovala od situace na jeho začátku či v jeho polovině. Na sklonku století již v Rusku existovaly filosofické časopisy (nejvýznamnějším z nich byl dlouho *Voprosy filosofii i psichologii*⁵), profesionální filosofie vystoupila z někdejšího uzavření, někteří z jejich představitelů nabyli celospolečenského významu. Pro ruské myšlení zůstala příznačnou silná vazba na evropskou filosofii, zvláště na nové trendy v německojazyčné oblasti. Pěstovaly se i osobní vztahy; stejně jako ruští romantici kdysi navštěvovali přednášky Hegela a Schellinga, mladá generace ruských filosofů nyní studovala u H. Rickerta a H. Cohena. Vedle pozitivismu, zastoupeného například J. V. De-Robertim či V. V. Lesevičem, se etablovaly různé varianty ruského marxismu a filosoficky zajímavým se na přelomu století stává ruské novokantovství zastoupené A. I. Vveděnským a jeho žáky.

Navazovalo se však také na domácí myšlenkovou tradici, zvláště silný proud vycházel z podnětů A. S. Chomjakova a I. V. Kirejevského, které Solovjovovou zásluhou získaly systémový ráz a vytvořily tzv. ruskou náboženskou filosofii, mezi jejíž nejvýznamnější představitele patří P. A. Florenskij, bratři S. N. a J. N. Trubeckí či S. N. Bulgakov. K náboženské filosofii přimknuli také filosofové nesolovjovovské tradice, jako V. V. Rozanov, N. A. Berďajev či předchůdce existencialismu L. I. Šestov. Před revolucí se v Rusku díky G. G. Špetovi etablovala fenomenologie.⁶

Ruské myšlení tak nabízí množství variant, od modernistických experimentů představitelů symbolismu po seriózní vědeckou filosofii. V ruském myšlení se znovu oživil spor mezi zastánci širšího pojetí filosofie založeného na domácích tradicích a mezi stoupenci západního, „vědeckého“ pojetí filosofie. Tentokrát se však polemika odehrávala již na mnohem vyšší úrovni a byla vyjádřena například sporem mezi mladými novokantovci sdruženými okolo ruské varianty mezinárodního časopisu *Logos* (B. V. Jakovenko, V. E. Sezeman, S. I. Gessen, F. A. Stěpun) a mezi „náboženskými filosofy“ organizovanými v nábožensko-filosofickém nakladatelství *Put'* (V. F. Ern, N. A. Berďajev, S. N. Bulgakov, P. A. Florenskij).⁷

5 «Вопросы философии и психологии» (1889–1918), *Вопросы философии*, 1993, 9, s. 126–150; 1993, 11, s. 122–151.

6 O raném vlivu fenomenologie na ruské myšlení viz článek Zdeňka Mathausera „Edmund Husserl a ruská idealistická filosofie“, in: Z. Mathausner, *Básňivé nápovědi Husserlovy fenomenologie*, Praha 2006, s. 57–71.

7 Полная библиография русского издания международного ежегодника по философии культуры «Логос», *Логос*, 1991, 1, s. 186–190; 1991, 2, s. 285; E. A. Голлергах, *К незримому граду: Религиозно-философская группа «Путь» (1910–1919) в поисках новой русской идентичности*, Санкт-Петербург 2000.

Období od devadesátých let 19. století do konce občanské války, nazývané v ruské tradici „stříbrný věk“, je bohaté na různé myšlenkové proudy nabízející pluralitu pozoruhodných podnětů, z nichž bude čerpat vývoj ve 20. století. Právě tato široká variabilita bývá některými badateli zjednodušována. Sovětská interpretace zdůrazňovala z této škály především marxistický proud a sociálně orientované myšlení, zčásti marxismu předcházející a zčásti se rozvíjející paralelně (ruský radikalismus, nacionalistivní apod.).⁸ Příznivci náboženské filosofie pak vyzdvihovali pouze slavjanofilsko-solovjovovskou tradici a její představitele. Pozitivisté, ale také mnozí novokantovci a fenomenologové zase trvali na „vědecky“ definované filosofii vycházející z evropských modelů a ostatní proudy odmítali vnímat jako filosofické. Klasickým příkladem tohoto přístupu jsou Špetovy dějiny ruské filosofie a zčásti také dějiny Jakovenkovy.⁹ Je zjevné, že tyto přístupy jsou selektivní a nemohou být považovány za komplexní dějiny ruského myšlení. V této práci vycházíme z teze, že žádný z výše zmíněných proudů nelze považovat za výhradního nositele ruského myšlení. To je souhrnem všech těchto proudů a nelze jej redukovat na vybraný soubor vlastností či dílčích rysů.

Do dalšího vývoje ruského myšlení zasáhly historické události. Ruskem proběhla v letech 1905–1906 rozsáhlá revoluční vlna, provázená masovými stávkami a vojenskými povstáními. V probuzeném hnutí občanské neposlušnosti se výrazně angažovala i ruská inteligence, tedy i představitelé ruského myšlení. P. N. Miljukov stanul v čele Svazu svazů, zastřešujícího různé nezávislé profesní organizace, naopak L. D. Trockij vedl nově vzniklý petrohradský sověť.¹⁰ Ve vytváření nezávislé samosprávy se angažoval i S. N. Trubeckoj, jenž se krátce před svou smrtí v roce 1905 stává rektorem Moskevské univerzity. V důsledku revolučních událostí byl car Mikuláš II. nucen provést změny v ruském politickém systému, došlo k vytvoření skutečného ministerského kabinetu a svolání voleného zastupitelského orgánu, Státní dumy. Občanské angažmá bude od této chvíle jedním z leitmotivů ruského myšlení. Přesto však revoluce nesplnila cíle, které si její aktéři kladli. Další vývoj ruské společnosti vedl někdejší aktivisty k přehodnocení jejich postojů a v některých případech

8 Jako zástupce oficiálního sovětského pojetí můžeme jmenovat publikace A. A. Галактионов – П. Ф. Никандров, *Русская философия XI–XIX веков*, Ленинград 1970; *Философская энциклопедия*, Москва 1970.

9 А. И. Введенский – А. Ф. Лосев – Э. Л. Радлов – Г. Г. Шпет, *Очерки истории русской философии*, Свердловск 1991, s. 217–570; B. V. Jakovenko, *Dějiny ruské filosofie*, přel. F. Pelikán, Praha 1938.

10 Z. Vydra – M. Řoutil – J. Komendová et al., *Dějiny Ruska*, Praha 2017, s. 261.

i k odmítnutí revolučního směřování ruské inteligence. Nejvýraznějším příkladem takového postoje se stal sborník *Věchi (Milníky)*, který v roce 1909 vydávají N. A. Berdajev, S. N. Bulgakov, M. O. Geršenzon, A. S. Izgojev, B. A. Kistakovskij, P. B. Struve a S. L. Frank. Názory autorů *Věchů* se však nikdy nestaly mainstreamem a vyvolaly ve své době silnou kritiku.

Vstup Ruska do první světové války v srpnu 1914 byl jako v řadě jiných evropských zemí provázen vzestupem patriotického cítění. Z ruských filosofů se v tomto duchu nejvíce angažoval V. F. Ern, u nějž se patriotická a protiněmecká tematika odrazila i ve filosoficko-publicistické tvorbě. Nicméně nejvýraznějším přelomem se stal rok 1917, díky takzvané říjnové revoluci. Samotný moment revoluce zpočátku neznamenal pro ruské myšlení útlum. Došlo pouze k tomu, že jedna z verzí ruského marxismu – leninismus – se stala státní ideologií. Všechny výše zmíněné proudy ruského myšlení dál pokračovaly ve svém vývoji, a to včetně neleninistických proudů marxismu, který bohatě vstřebával podněty z ruského utopismu, vědy i náboženského myšlení. Skutečné omezování tvorby a perzekuce nastupují až v dalším období.

Závažnějším faktorem v prvních porevolučních letech bylo rozrušení stávajícího institucionálního systému, celkový chaos a zbídačení země. Představitelé inteligence, a tedy i filosofové měli v předrevolučním Rusku velice solidní společenské postavení i ekonomické zázemí. Nyní bylo potřeba v zájmu zachování holého života improvizovat nebo hledat obživu mimo dosavadní intelektuální centra. Pro osobnosti, které svou práci považovaly za poslání, však ani tato situace neznamenal ukončení jejich činnosti. V řadě případů vedly mimořádné okolnosti i ke vzniku zajímavých projektů a závažných děl.

Berdajevovou zásluhou například v roce 1919 vzniká Volná akademie duchovní kultury, která organizovala přednášky pro veřejnost.¹¹ V určitém slova smyslu se filosofie díky novým okolnostem dostávala k mnohem širšímu publiku, než tomu bylo před revolucí.¹² Ještě větší ohlas získala ve stejném roce vzniklá petrohradská Volná filosofická asociace (zkráceně Volfila), s níž z ruských filosofů spolupracovali R. V. Iva-

11 С. М. Половинкин, Вольная академия духовной культуры, in: *Православная энциклопедия*, IX, Москва 2005, s. 284–286; А. Галушкин, После Бердяева. Вольная академия духовной культуры в 1922–1923 гг., in: *Исследования по истории русской мысли, Ежегодник за 1997 год*, Санкт-Петербург 1997, s. 237–244.

12 Na hojnou návštěvnost a přítomnost různorodého publika včetně zástupců bolševiků vzpomíná ve své filosofické autobiografii N. A. Berdajev: Н. А. Бердяев, *Судьба России. Самопознание*, Ростов н/Д 1997, s. 428.

nov-Razumnik, A. Bělyj, L. P. Karsavin, N. O. Losskij, G. G. Špet, F. A. Stěpun či L. I. Šestov.¹³ Volfila, oficiálně uzavřená v roce 1924, byla na dlouhou dobu poslední oficiálně fungující svobodnou filosofickou organizací v zemi.

Osudy jednotlivých filosofů byly různé. Většinou záleželo nikoli na jejich filosofické tvorbě, ale politickém angažmá. Většina z nich byla veřejně aktivních a politicky směřovala k eserům, kadetům či menševikům. Někteří filosofové se prozatím udrželi za zhoršených podmínek na svých původních místech a díky doznávající kontinuitě předrevoluční vědy mohli v tomto období v rámci tradičních i nově vzniklých institucí dosáhnout i vědeckých a akademických hodností. Řada filosofů z existenčních důvodů přijala pozvání na provinční univerzity, jako S. L. Frank působící na univerzitě v Saratově či S. I. Gessen v Tomsku. Jejich dobrovolná izolace od tradičních intelektuálních center hlavních měst byla kompenzována pozvednutím úrovně místní filosofie, ale také výchovou žáků.¹⁴ Vyskytly se však i případy, kdy bylo potřeba živit se zcela jinak a filosofie dočasně zanechat. Takový osud čekal v porevoluční době například F. A. Stěpuna.

Někteří myslitelé naopak ve spolupráci s novou vládou našli možnost profesionálního uplatnění (M. O. Geršenzon) nebo mohli v relativním klidu završit svou profesionální dráhu (G. I. Čelpanov). Jiní se však novým podmínkám přizpůsobit nedokázali, jako V. V. Rozanov, který v roce 1919 umírá v důsledku hladu a celkového vyčerpání. Někteří myslitelé vedou politické aktivity v podzemí a konspiraci, jak byli zvyklí z dob carské vlády (P. A. Sorokin). Příímých obětí bolševické revoluce bylo tedy v řadách filosofů zatím ještě velmi málo, ty měly přijít později.

Během občanské války však byla většina území Ruska ovládána nikoli bolševiky, ale takzvanými bílými. Na území jejich správy sice filosofii nehrozily perzekuce, avšak i zde byla materiální situace velmi obtížná. V ústraní na Krymu prožil toto období například S. N. Bulgakov, který svou izolaci využil k filosofické tvorbě, zatímco na živobytí si vydělával svou kněžskou službou.¹⁵ Naopak aktivnímu politickému životu na podporu bílých vojsk se věnoval politický filosof P. B. Struve. Specifický ráz měla situace na Ukrajině. I zde se některé osobnosti ruského myšlení

13 E. В. Иванова, *Вольная философская ассоциация*, Moskva 2010, s. 158–159; viz též В. Г. Белоус, *ВОЛЬФИЛА [Петроградская Вольная Философская Ассоциация]: 1919–1924*, II, Moskva 2005.

14 Ф. Буббайер, С. Л. Франк. *Жизнь и творчество русского философа. 1877–1950*, Moskva 2001.

15 Д. А. Крылов, *Сергей Булгаков*, Санкт-Петербург 2016, s. 81–128.

věnovaly politické dráze. Budoucí historik ruské filosofie V. V. Zeňkovskij se například roku 1918 stává v jedné z kyjevských vlád, za hejtmanátu P. P. Skoropadského, na pět měsíců ministrem vyznání.¹⁶ V ukrajinské politice, tentokrát však na straně bolševické Ukrajinské lidové republiky, se jako ministr financí angažoval někdejší legální marxista M. I. Tugan-Baranovskij, který zemřel v roce 1919 cestou na mírovou konferenci ve Versailles.

Filosofie v Rusku tedy revolucí a občanskou válkou nezanikla, naopak se rozvíjela dál. Dokonce do té míry, že nezávislé myšlení, včetně filosofické tvorby, začalo být pro bolševickou vládu hrozbou. Spolu s konsolidací sovětského režimu po skončení občanské války nastal čas skoncovat i s opozičně smýšlející inteligencí. Záminkou se stalo vydání sborníku statí čtyř ruských myslitelů (F. A. Stěpuna, S. L. Franka, N. A. Berďajeva a J. M. Bukšpana) věnovaného rozboru známého díla německého myslitele Oswalda Spenglera *Žánik Západu*.¹⁷ Při faktické neexistenci distribuce se tohoto sborníku prodalo na devět tisíc výtisků, což dokázalo, jak širokou čtenářskou obec je schopné nezávislé myšlení oslovit. Na událost reagoval sám V. I. Lenin, který ve svém článku v *Pravdě* 9. května 1922 nazval dílo „literárním krytím bělogvardějské organizace“ a dal tím fakticky pokyn k perzekuci autorů.¹⁸ Ta nabyla podoby nuceného vystěhování více než dvou set opozičně smýšlejících intelektuálů, která vstoupila do dějin pod názvem „filosofický parník“.¹⁹ S ohledem na dobové běsnění bolševického režimu i na jeho budoucí krutosti je třeba ocenit míru „humanity“, s níž Lenin s opoziční inteligencí (de facto se svými nedávnými spojenci v boji proti carské vládě) jednal: trestem bylo „pouhé“ vysídlení s rodinami za hranice SSSR bez možnosti návratu zpět. Na palubě pomyslného parníku (ve skutečnosti vysídlenci cestovali pravidelnými lodními linkami a dalšími způsoby v několika skupinách) se octl i významný počet filosofů a odtud také pochází jeho název. Hranice své země tak spolu s ostatními vyhnanými intelektuály navždy opustili filosofové N. A. Berďajev, S. N. Bulgakov,

16 прот. В. В. Зеньковский, *Пять месяцев у власти: Воспоминания*, Москва 1995.

17 *Освальд Шпенглер и «Закат Европы»*, Москва 1922.

18 Комментарии [В. В. Сапов], in: Н. А. Бердяев, *Смысл истории. Новое средневековье*, Москва 2002, s. 434.

19 Seznam osobností viz В. Г. Макаров – В. С. Христофоров, Пассажиры «философского парохода» (судьбы интеллигенции, репрессированной летом-осенью 1922 г.), *Вопросы философии*, 2003, 7, s. 113–137; viz též L. Chamberlainová, *Парник философов. Ленин а выhnání intelligence*, Praha 2009.

S. L. Frank, I. A. Iljin, L. P. Karsavin, I. I. Lapšin, N. O. Losskij, P. A. Sorokin, F. A. Stěpun a B. P. Vyšeslavcev.²⁰

Vyhnanci z filosofického parníku rozšířili již beztak početné řady ruské poříjnové emigrace. Ještě před rokem filosofického parníku opusťili navždy Rusko mnozí další myslitelé, mezi nimi D. S. Merežkovskij, L. I. Šestov, B. V. Jakovenko, S. I. Gessen... Ruská filosofie se stejně jako celá ruská společnost na přístích sedmdesát let rozdělila na dva odlišné tábory: domácí a emigrační. Masa exulantů z někdejší ruské říše čítala podle odhadů až dva miliony osob. Ruští filosofové kopírovali celkové rozprostření souostroví ruské emigrace. Nejvíce jich žilo ve Francii a Německu, jako N. A. Berďajev, S. N. Bulgakov, S. L. Frank, B. P. Vyšeslavcev, L. A. Zander. V Berlíně vzniká Ruský vědecký institut, později se však vědecká činnost ruské filosofické emigrace přesouvá spíše do Paříže, kde byl největším centrem teologie a filosofie Teologický institut sv. Sergije. Filosofové však působí i v rámci početných emigrantských periodik, která vycházejí od Evropy po čínský Charbin.

Výsadní postavení mezi cílovými zeměmi ruské diaspory měly Československo a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (budoucí Jugoslávie), a to nikoli co do počtu přijatých emigrantů, nýbrž díky jejich přímé vládní podpoře. Z filosofů tak v Jugoslávii tráví aktivní léta svého života J. V. Spektorskij či P. B. Struve. Z dalších zemí, v nichž ruští filosofové našli možnost pokračovat ve své práci, jmenujme Litvu, kde působili V. E. Sezeman a L. P. Karsavin. Řada z ruských emigrantů se stala natolik nedílnou součástí filosofického myšlení v zahraničí, že už nejsou vnímáni jako ruští myslitelé (A. Koyré).

V meziválečném Československu byla díky prezidentu T. G. Masarykovi, československé vládě a Karlu Kramářovi iniciována takzvaná Ruská pomocná akce, určená v první řadě ruským studentům. Díky ní našla v naší zemi domov také řada pedagogů a vědců, mezi nimiž byl nemalý počet filosofů.²¹ Na Ruské právnické fakultě působili P. I. Novgorodcev, N. O. Losskij, S. N. Bulgakov, I. I. Lapšin, P. B. Struve, G. V. Florovskij, N. N. Alexejev či J. V. Spektorskij, na Ruské pedagogické fakultě J. A. Komenského S. I. Gessen a V. V. Zeňkovskij. Řada osobností byla

20 Za jedenáctého filosofa „na palubě“ je považován literární vědec J. I. Ajčenvald, který filosofii vystudoval. Viz B. Г. Макаров – В. С. Христофоров, Пассажиры «философского парохода».

21 Téma je nastíněno v těchto člancích: V. Goněč, Ruská filozofická emigrace v Československu, *Slovanský přehled*, 1993, 1, s. 38–44; J. Mach, Ruští filozofové v meziválečném Československu, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 2004, B 51, s. 126–136; Г. Ныкл, Русская философия в чешской научной среде – точки соприкосновения и расхождения, *Slavia*, 2011, 2–3, s. 186–197.

spojena také s domácími institucemi. Filozofy nejvíce lákala Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, s níž spolupracovali G. M. Katkov, S. I. Gessen a P. N. Savický, kdežto J. L. Bunickij či N. O. Losskij naopak spolupracovali s českou Univerzitou Karlovou.

Někteří myslitelé nespolečovali s žádnou institucí a dostávali stipendium československé vlády pouze za svou vědeckou činnost; takovým byl například B. V. Jakovenko či (velmi krátce) P. A. Sorokin. V Praze sídlila Ruská filozofická společnost při Ruské lidové (později svobodné) univerzitě, která až do roku 1943 pořádala pravidelné přednášky a sdružovala všechny hlavní ruské myslitele v Československu.²² Praha se díky působení P. N. Savického stala také centrem eurasijství, nového politicko-filozofického proudu, který v meziválečné době vyvolal velkou pozornost.²³ Nesmíme zapomínat ani na ukrajinské myslitele soustředěné kolem ukrajinských vědeckých institucí zřízených v Československu, především na D. I. Čyževského a I. Mirčuka. Někteří z myslitelů strávili v naší zemi jen pár let, jiní zde prožili významnou část života. V Československu až do své smrti zůstali B. V. Jakovenko, I. I. Lapšin, J. L. Bunickij a P. N. Savický (po válce dočasně odvečený do SSSR), po celé meziválečné období zde působili N. O. Losskij, G. M. Katkov, S. A. Levickij, významně se v našem prostředí etablovali také S. I. Gessen či D. I. Čyževskij.²⁴ Naše země se tak velmi výrazným způsobem zapsala do dějin ruské filozofie.

Filozofické myšlení však nebylo jen výsadou emigrace. Existovalo i v dobách SSSR, byť za nesrovnatelně horších podmínek. To, že na počátku dvacátých let mohli filozofové ještě svobodně působit, nebylo úmyslem, nýbrž nedopatřením bolševického režimu, protože ještě nestihl ovládnout všechny oblasti života země. S odezníváním NEPu se likvidují zbylá ohniska neleninistické filozofie, do ústraní odcházejí i postavy alternativního marxismu (A. A. Bogdanov). Pouhé umlčení však režimu nestačilo a následovala další fáze, fyzická likvidace. Té v době

22 Г. Ныкл, Русское философское общество в межвоенной Чехословакии, in: Л. Бабка – И. Золотарев (ed.), *Русская акция помощи в Чехословакии. История, значение, наследие*, Praha 2012, s. 133–140.

23 Viz např. E. Voráček, *Eurasijství v ruském politickém myšlení. Osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace*, Praha 2004.

24 Viz např. V. Gonč, *Sergius Hessen a Československo*, Brno 2000; С. Магид, Философ Яковенко (Подготовительные материалы), in: L. Běloševská (ed.), *Duchovní proudy ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice 1919–1939*, Praha 1999, s. 280–303; K. Sládek, *Nikolaj Losskij: obhájce mystické intuice. Život a dílo Nikolaje Losského v prvorepublikovém i válečném (rozděleném) Československu*, Červený Kostelec 2011; С. Магид, Д. И. Чижевский в «украинской» Праре в 1924–1932 гг. (историко-публицистическое исследование), *Rossica*, 2007, 7, s. 1–48.

„velkého teroru“ třicátých let podleli také P. A. Florenskij a G. G. Špet, popravení v roce 1937. Florenskij navíc dlouhá léta předtím vykonával v gulazích jako vězeň „v kruhu prvním“ práci pro sovětskou vědu. Ve třicátých letech byl do soukolí stalinských lágrů uvržen také A. F. Losev, kterého z otrockých prací na Bělomorkanálu vysvobodila až oční choroba a přímluva vlivných. Jiní se tomuto osudu vyhnuli tím, že se místo filosofie začali věnovat bezpečnějším disciplínám. Filosofie tak začala vystupovat pod maskou jiných věd, nejčastěji literární vědy či estetiky. I zde však bylo nutné aplikovat marxismus-leninismus v jeho aktuální verzi (jež se měnila), proto bylo další možností úniku věnovat se tématům ze vzdálené a bezpečné minulosti.

Na ruském myšlení se odrazily i drastické události druhé světové války. Válečných událostí se v řadách Rudé armády účastnila i řada osobností intelektuálního života; z myslitelů, o nichž bude řeč v této knize, například L. N. Gumiljov. Po odeznění stalinismu dochází k výraznému společenskému uvolnění, většina omezení však zůstává dále v platnosti. Především nebylo možné otevřeně rozvíjet jiný typ filosofie než marxismus-leninismus. Nadále se proto využívají již prověřené únikové cesty, především vystupování pod maskou jiných věd. Příkladů je celá řada. Na tvorbu M. M. Bachtina se filosoficky a metodologicky navazuje dodnes, přestože je formálně pojata jako studie z dějin poetiky.²⁵ A. F. Losev se po propuštění z koncentračního tábora věnoval dějinám antické estetiky, jež však zahrnovala také výklad filosofie. U J. M. Lotmana a představitelů takzvané tartusko-moskevské školy je na filologickém základě rozvíjena kulturnologicky zaměřená sémiotika, jež je ve skutečnosti filosofií kultury. Také v díle L. N. Gumiljova se jedná o filosofii dějin skrytou za nejrůznějšími historickými tématy. Stranou filosofických snah nezůstaly ani další vědy, o čemž svědčí příklad jednoho z nejvýznamnějších sovětských přírodovědců V. I. Vernadského. Profesionální filosofové se pak často uchýlovali do bezpečného skrytu dějin filosofie, jako například i v Československu díky překladům svých prací známí V. F. Asmus či A. V. Gulyga.²⁶ Kvalitní filosofická tvorba však nemusela být nutně ani v rozporu s marxismem, jak dokazuje příklad E. V. Iljenkova. V průběhu doby však bylo možné se opatrně či s drobnými retušemi věnovat i skutečné nemarxistické filosofii, o čemž svědčí příklad gruzínského filosofa M. K. Mamardašviliho.

25 K situaci v porevoluční ruské literární vědě viz H. Kosáková (ed.), *Formalismus v polemice s marxismem. Antologie textů. Studie*, Praha 2017, s. 93–143.

26 V. F. Asmus, *Antická filozofie*, přel. J. Zouhar, Praha 1986; Idem, *Estetické konfrontace*, přel. M. a L. Zadražilovi, Praha 1977; Idem, *Marx a buržoázní historizmus*, přel. M. Zigo, Bratislava 1973; A. V. Gulyga, *Umenie vo veku vedy*, přel. M. Mlynáriková, Bratislava 1981.

Těchto několik jmen sovětského období ruské filosofie má pouze naznačit, že ani v této epoše filosofická tvorba neustává a nabízí řadu zajímavých motivů. Ty dostanou více prostoru nejprve v době Gorbačovovy přestavby a poté po pádu sovětského systému. V tomto období se do Ruska vrací díky reedicím tvorba porevolučních emigrantů a obnovuje se diskuse o povaze a směřování ruské filosofie. Ačkoli mnohá ze jmen navrácených do ruské kultury začala být velmi oblíbená, neznamenal to jejich nekritické přijímání filosofickou veřejností. Nejednou byly vedeny diskuse o povaze ruské filosofie se zvláštním zřetelem na relevanci tradice ruské filosofie náboženské.²⁷ Současná ruská filosofie má celou řadu proudů, intenzivně se rozvíjejí směry filosofického myšlení stejné jako v západním prostředí.²⁸ V reedicích jsou vydána všechna hlavní díla filosofů předchozích epoch, na toto téma se objevila řada studií i monografií, vznikly moderní historiografické práce o ruské filosofii.

Ruská filosofie není neznámou ani v českém prostředí. Zakladatelská role připadla T. G. Masarykovi, který v roce 1889 vydává svou studii o I. V. Kirejevském a své studie o duchovních proudech v Rusku později shrnuje do syntézy *Rusko a Evropa*.²⁹ Ruské myšlení bylo reflektováno také v meziválečném Československu. Náboženská filosofie a tvorba Vladimira Solovjova přitahovala zvláště katolicky orientované myslitele³⁰, sociální myšlení zase českou levicovou inteligenci. Pro uvádění soudobé ruské filosofie byl klíčovou osobností Ferdinand Pelikán a časopis *Ruch filosofický*.³¹ Pelikánovou zásluhou byly také do češtiny přeloženy Jakovenkovy *Dějiny ruské filosofie*.³² V dobách socialistického Československa se zkoumání ruské filosofie omezilo pouze na revoluční myšlení, marxismus a osobnosti ruských spisovatelů. O to větší pozornost byla tomuto tématu v našem prostředí věnována od devadesátých let.³³ Studie o ruském myšlení vytvářeli především čeští rusisté, historici a teologové,

27 Jedním z mnoha případů byla diskuse v časopise *Logos*: Круглый стол. Русская философия: Вердикт, реальность или/и миф?, *Logos*, 2001, 30 (4), s. 115–128.

28 A. С. Нилюгов (ed.), *Кто сегодня делает философию в России*, I–III, Москва 2007–2015.

29 T. Masaryk, *Slovanské studie I. Slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirejevského*, Praha 1889; T. G. Masaryk, *Rußland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Rußland. Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie. Soziologische Skizzen*, I–II, Jena 1913 [první české vydání Idem, *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*, I–II, Praha 1919–1921].

30 K tomuto tématu viz např.: K. Sládek, *Vladimír Solovjov – mystik a prorok: osobnost a dílo Vladimíra Solovjova pohledem (nejen) české reflexe*, Olomouc 2009.

31 *Současná ruská filosofie. Sborník statí*, Praha 1929, přel F. Pelikán; F. Pelikán – J. Tvrдый, *Současná filosofie u Slovanů*, Praha 1932.

32 B. V. Jakovenko, *Dějiny ruské filosofie*, Praha 1938.

33 Téma podrobněji zpracováno: H. Nykl, Zkoumání ruské filosofie v českém prostředí po roce 1990, *Slovanský přehled*, 2007, 103 (3), s. 621–642.

kteří se věnovali širokému spektru témat od starší ruské filosofie přes osobnosti 19. století až po náboženskou filosofii 20. století. Teologický směr byl v katolickém prostředí výrazně ovlivněn přístupem Tomáše kardinála Špidlíka.³⁴ O ruské filosofii vznikla také za poslední čtvrtstoletí řada pozoruhodných monografií.³⁵ Ruské myšlení je v našem prostředí dnes zkoumáno řadou odborníků a z mnoha publikací lze vědecky vycházet. Stranou zájmu českého bádání však zatím zůstala současná ruská filosofie, a to s jedinou výjimkou, kterou je studie S. Filové věnovaná dílu moskevského filosofa F. Girenka.³⁶

Předkládaná publikace si klade za cíl doplnit obraz ruské filosofie 20. století o méně známé aspekty. Z bohatého spektra ruského myšlení 20. století byly zvoleny osobnosti, které jsou v ruském kulturním kontextu známé, ale jejichž myšlení není dosud v našem prostředí natolik rozšířeno, jako je myšlení ruských náboženských filosofů či revolučních myslitelů. Zároveň se však jedná o myslitele, kteří se již v našem prostředí objevili, ale jejich filosofie byla pozapomenuta, nebo byli představeni pouze překlady svých děl bez adekvátního teoretického uchopení. Dosud proto stáli neprávem stranou pozornosti českého vědeckého prostředí a předkládaná monografie hodlá jejich život a dílo zevrubněji představit. Nemělo by se však jednat o pouhý popis jejich myšlení; každá z kapitol se zároveň zaměřuje na jeden vybraný aspekt, který je podle našeho názoru pro daného autora stěžejní.

Nikolaj Onufrijevič Losskij byl v meziválečné době považován za jednoho z nejvýznamnějších ruských myslitelů. Byl tvůrcem filosofického systému, jež nazval intuitivismus³⁷ a založil ho na vlastní teorii poznání. Prakticky celou meziválečnou dobu strávil v Československu, během druhé světové války se poté přesunul na bratislavskou univerzitu. Kapitola, která je mu věnována, představuje hlavní části jeho systému a kriticky ho konfrontuje se současným stavem filosofie. Hlavním problémem předloženým k vědecké diskusi je míra aktuálnosti a adekvátnosti jeho

34 Za všechny zmiňme jeho práci *Ruská idea*: T. Špidlík, *Ruská idea. Jiný pohled na člověka*, Velehrad 1996.

35 Z dosud necitovaných prací zmiňme alespoň některé: P. Boček, *Stát a církev v Rusku na přelomu 14. a 15. století*, Brno 1995; R. Vlček, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, Praha 2002; Z. Vydra, *Život za cara? Krajní pravice v předrevolučním Rusku*, Červený Kostelec 2010; M. Jabůrek, *Eschatologický existencialismus Nikolaje Berdajeva*, Brno 2013; J. Šaur, *Boris N. Čičerin o ruských dějinách. (Státní škola jako historiografický a společenský jev)*, Brno 2015.

36 S. Filová, *Domovem bytí je „byt“*. O vybraných motivech z díla Fjodora Girenka, *Svět literatury*, 2015, 51, s. 97–106; viz též S. Filová, *Fjodor Girenok v kontextu ruské filozofie* [Diplomová práce], Praha, UVES FFUK 2008.

37 Ve starší literatuře můžeme najít také alternativní označení tohoto konceptu: „intuicionismus“.

filosofického systému v kontextu současného myšlení. Jedná se v rámci evropského kulturního kontextu skutečně o významného myslitele?

Ivan Iljin vycházel z německé klasické filosofie, ale později se začal věnovat především politické filosofii. Je proslulý svou kritikou moderního totalitarismu na jedné straně, ale také soudobé demokracie. Předkládá vlastní koncepci takzvané tvůrčí demokracie a zároveň je velkým obhájcem monarchistických principů. Iljin bývá v posledních letech hojně citován v souvislosti s hledáním odpovídajícího politického modelu v Rusku. Problémová část kapitoly věnované tomuto mysliteli se zamýšlí nad postavením a aktuálností jeho myšlení v současné politologické diskusi.

Sergej Gessen vycházel z novokantovství a ve své zralé tvorbě se zabýval filosofií pedagogiky. Jeho práce byla vysoce ceněna jak v Československu, kde za svou monografii *Filosofické základy pedagogiky* získal cenu ministerstva školství, tak v Polsku, kam se ve třicátých letech odebral a kde svůj život završil. Kapitola věnovaná Gessenovi se zaměřuje především na analýzu československého období jeho tvorby. Zamýšlí se nad relevantností jeho pedagogických argumentů a uvádí je do souvislosti s některými aktuálními trendy v oblasti vzdělávání.

Konečně čtvrtý myslitel, Lev Gumiljov, byl povoláním historik. V plné míře zažil perzekuce stalinského SSSR, kde byl dvakrát odsouzen k nuceným pracím. Přesto dokázal napsat řadu pozoruhodných studií věnovaných kočovným národům, ale především na základě svých poznatků vytvořil originální pojetí dějin. To je dodnes součástí filosofické a politologické diskuse v řadě postsovětských zemí. Je však možné jeho argumenty užívat při seriózním popisu historických procesů, nebo se jedná spíše o výstřední koncepci, která je odsouzena stát se pouhým artefaktem pro historika ruského myšlení?

Jednotlivé kapitoly jsou koncipovány jako portréty a studie zároveň.³⁸ Proto jsou vybaveny úvodní pasáží věnovanou životu, na niž navazuje stručná analýza tvorby myslitele, hlavní část kapitoly se poté věnuje analýze stěžejního problému. Domníváme se, že tento přístup je pro naše prostředí nejhodnější. Představí osobnost autora, jeho „fenomén“, aby

38 Následující kapitoly vycházejí z těchto absolventských prací obhájených na Ústavu východoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy: D. Slobodová, *Filosofie pedagogiky Sergeje Gessena* [Diplomová práce], Praha, UVES FFUK 2016; M. Haicl, *Filosofické dílo Nikolaje Losského* [Bakalářská práce], Praha, UVES FFUK 2016; J. Šmejkal, *Filosofie dějin Lea Gumiljova* [Bakalářská práce], Praha, UVES FFUK 2016; L. Zemánek, *Národní idea v pojetí Ivana Iljina* [Bakalářská práce], Praha, UVES FFUK 2016.

se poté zastavil u vybraného problému vyloženého v souvislosti s jeho myšlením.³⁹ Všechny čtyři vybrané postavy jsou významné, ačkoli míra jejich popularity v ruském prostředí je různá. Nyní mohou být představeny i českému čtenáři.

39 Tento postup navazuje na koncepci kolektivní monografie vzniklé na UVES FFUK: P. Gkantzios-Drápelová et al., *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: portréty*, Červený Kostelec 2009.